

स्वार् श्रीआशुतोष सुखोपाध्याय मरखती

उद्भट-सागरः

प्रथम द्वितीय तृतीय प्रवाह-समन्वित

उद्भटसागर श्रीपूर्णचन्द्र कविभूषण काव्यरत्न वि ए

सङ्कलित

(द्वितीयावृत्ति)

कलिकाता-कण्ठोद्यालिम् डीटम्भ

२०१ संख्यकम्पनात्

श्रीगुप्त हरिदास षडोपाध्याय महाशय

(मुहदास षडोपाध्याय एव सन्त)

द्वारा

प्रकाशित ।

१८४१ शकाब्दा ।

PRINTERS
K C. CHAKRAVARTTY,
GIRISH PRINTING WORKS
51 2-6 Suka Street Calcutta

and
B K Das
WELLINGTON PRINTING WORKS
10 Haladhar Bardhan Lane Calcutta

उत्सर्ग-पत्रम् ।

वङ्गसन्तानानुरागरञ्जितद्वयटाय
संस्कृतभाषारविन्दमधुमत्तमधुपाय

सुरसती शम्भुवाचस्पति मन्वद्गतमन्त्रवर्ति विद्यार्थोपाधिकाय
सि एम् आइ एम ए डि एम् डि एम् सि पि एच् डि
एम् आर् ए एम् एम् एम् एम् एम् एम् एम् एम्
उपनासकाय माननीयधर्माधिकार्यमायकाय
आचार्यवर्याय परमपूज्यपात्राय
जीयन्ताय

स्यार् आशुतोष मुखोपाध्याय नाइट्

महोदयाय उत्सृष्टोऽयं गन्ध

(१)

अधिव्याधिविनाशकर्मनिपुणो गङ्गाप्रसाद पिता
वाक्पत्यादिमहागुणैकवसतिर्माता जगत्तारिणी ।
पद्मसंकरश्च पुण्यजनक वासो भवानीपुत्र
सार्थं नाम तवाशुतोष इति च त्वत्तो महान् नापर ॥

(२)

तानामाधिशान्त्यै वितरति सुफलं य सदा प्रार्थनीयं
य च्छायाऽनुकम्पा बहुलसुमनसामाश्रय, सस्ततं य ।
वस्तीर्यास्ति नित्यं य इह सुखकरी कीर्त्तिशाखाप्रशाखा-
तना तापनाशी स जयति नितरामाशुतोषास्यष्टय ॥

PRINTERS
K C CHAKRAVARTTY,
GIRISH PRINTING WORKS
51 2 6 Sukea Street Calcutta
and

B K Das,
WELLINGTON PRINTING WORKS
10 Haladhar Bardhan Lane, Calcutta

उत्सर्ग-पत्रम् ।

१२

वङ्गसन्तानानुरागरञ्जितहृत्पटाय
संस्कृतभाषारविन्दमधुमक्षमधुपाय

सरस्वती शास्त्रवाचस्पति संशुद्भागमवग्रवसि विद्यावबोधाधिकाय
सि एस् था एम ए डि एल् डि एम् सि पि एच् डि
एफ् थार् ए एस् एफ् थार् एस् इ एफ ए एम् वि
छपनामकाय माननीयधर्माधिकरणनायकाय

आचार्यवर्याय परमपूज्यमाय

श्रीयुक्ताय

स्यार् आशुतोष मुखोपाध्याय नाइट्

भट्टोपाध्याय चतुष्टोत्रं गद्य

(१)

आधिश्याधिविनाशकर्म्मनिपुणो गङ्गाप्रसाद पिता
वात्सल्यादिमहागुणैकवसतिर्माता जगत्तारिणी ।
पापध्वंसकरश्च पुण्यजनक वासो भवानीपुर
सार्थं नाम तवाशुतोष इति च त्वत्तो भवान् नापर ॥

(२)

दीनानामाधिशान्त्यै वितरति सुफलं यः सदा प्रार्थनीयं
यस्य च्छायाऽनुकम्पा बहुलसुमनसामाश्रयः सन्ततः यः ।
अविस्तीर्यास्ति नित्यं यः इह सुखकरी कीर्त्तिशाखाप्रगाढा-
स्वात्मानां तापनाशी न जयति नितरामाशुतोषाख्यहृत् ॥

(२)

(३)

नो मालिन्य कदाचिद् भजति हि दिवसे शम्यते केनचिद् वा
नो मेघैश्चाद्यते वा नयनसुखद्वरैर्दृश्यते वा कलङ्के ।
नो कुक्का क्षीयते वा क्वचिदपि समये पोक्ष्यते पौड्या वा
धन्यो देवाशतोप प्रभवति भुवि ते निगमन् कौर्त्तिचन्द्र ॥

(४)

अन्त खेतां वद्धि श्यामामाशतोपसरस्वतीम् ।
दण्डिनाऽजानता प्रोक्ता 'सर्वशक्ता मरभ्यती' ॥

(५)

इन्द्रस्येव शची धारस्य च रति कात्यायनी शूननि
स्नाह्वाऽग्नेरिव केशवस्य कामना च्छायेव सूर्यस्य च ।
शीतांशोरिव रोहिणी च मतिमन् देवाशतोप प्रभो
विद्या ते भवती सदा फलवती त्वय्येव ररम्यते ॥

(६)

रत्नानामिव रत्नसानुशिखरी खं तारकाणामिव
स्वर्गं कल्पमहीरुहामिव सरं पङ्केरुहाणामिव ।
पायोधि पयसामिव प्रभवति श्लाघ्यं सुधीसङ्गतै
सौजन्यादिगुणैर्भवान् मतिमतामेकाग्रयो भूतले ॥

(७)

दोषे कर्कशता गुणे प्रणयिता पापे पर भौरता
सत्ये निर्भयता बुधे विनयिता वित्ते पगित्यागिता ।
साधौ सादरता खले विमुखता शास्त्रेषु मर्मज्ञता
शक्तौ सच्चमता स्थिता च सतत देवाशतोप त्वयि ॥

(३)

(८)

भूदेवेशाशुतोपास्यराकातारकनायक ।

विद्वन्नेत्रचकोराणा सदास्ति सुखदायक ॥

(९)

दारिद्र्य दुर्बलं दुःस्य पुनस्तस्यैव पीडनम् ।

आशुतोष स ते दोषः क्लीबे योज्यं न पौरुषम् ॥

(१०)

मित्राणा प्रियवर्धनो भव सदा नैदाघनौर यथा

शत्रूणा भयवर्धनो भव शत्रु नैदाघरौद्र यथा ।

आयुस्ते परिवर्धतां प्रतिदिनं नैदाघघस्तो यथा

प्रत्यूह क्षयमेतु नित्यमपि ते नैदाघरात्रिर्यथा ॥

(११)

अव्यायामा सुरभिसमये कामसक्ता निदाघे

रक्ता वर्षास्त्रभिजवजले पद्मिले पल्लवानाम् ।

कटुस्त्रोणे शरीदि निरता स्वापशीला हिमर्षी

शीते रात्रिभ्रमणनियतास्तेऽरयः सन्तु सर्वे ॥

(१२)

दृष्टार्त्तोऽसि कुसुमजरस चातको वारिवाह

तारानाथ धरति च यथा शुष्ककण्ठचकोरः ।

शान्तः प्रान्यसारुवरमयो दुःस्वप्नाहित्यसेवो

श्रीमन्तं त्वां धरति सततं पूर्णचन्द्रसायैव ॥

(१३)

चन्द्रार्धशोभितमलाटतटाशुतोष

किं ते वदामि सुगुणान् गुणसागरस्य ।

त्वन्नामकीर्त्तिपरिकोर्त्तनयत्न एव

पादादरेणुमभियाञ्छति पूर्णचन्द्र ॥

(१४)

इष्टं शिवाख्यगुणितं निधिना समेतं

कृत्वावतारनिहत विद्यदिन्द्रियेण ।

यच्छेमितं शरकरेण हतं तदय्य

वह्नेषु शिष्यवदनेषु तवाऽसु नाम ॥

(१५)

अस्मिन्नुद्भटसागरे नहि जडे कचिद् गुणो विद्यते

येन भ्रान्ततटान्तविश्रमवतां लक्ष्यानिरुद्धिर्भवेत् ।

तस्मात् स्वादुतम पवित्रममलं पीयूषपूरोपमं

गङ्गासङ्घिसरस्वतीरसमर्द्धं सप्रार्थये साम्प्रतम् ॥

(१६)

अस्यस्मिन्नवतारणा रसनिधौ नागरमानां जना

धारत्वान्न पिबन्ति सागररस देवाशुतोय प्रभो ।

धारक्षेत् तव वामनेत्रपतन प्राप्नोति दैवात् तदा

स्वाकार परिहाय देवकृपया क्षीर भवेत् तत् पुन ॥

(१७)

यस्य श्री सद्ने गिरा च वदने चित्ते च चिन्तामणि-

र्यं स्थैर्यं तुहिनालयो निरुपमं धैर्यं च सर्वसहा

यो वह्नेषु मत सदा सुरगुरुर्विद्यार्थिना गाहतां

त तुच्छोद्भटसागरोऽयमतलमर्शं हि विद्यार्णवम् ।

तदीयश्रोत्ररसाश्रितेन

श्रीपूर्णचन्द्रेण

मङ्गलाचरणम् ।

(१)

यो निर्गमति विभर्ति सहरति च ब्रह्मादिमूर्त्तार्गं जगत्
वह्निव्योमवसुन्धराम्युपवना यस्याऽपरा मूर्त्तय ।
यो बाह्यान्तरसर्व्वदिक्षु विहरन्नेकोऽखिल वीचते
य सर्व्वाग्रयभूरचिन्त्यमहिमा देवाय तस्मै नम ॥

(२)

पृथ्वीपातकिपापपर्व्वतपवी पापाब्धिपारप्लवौ
पापप्रान्तरपाशपक्वपथिकप्राणप्रदो पादपौ ।
पापप्राज्यपयोदपालिपवनौ पापेभपञ्चाननौ
पादो पाशुपतौ प्रपश्य परमौ प्राक् पूर्णचन्द्र प्रगे ॥

(३)

जय जय हे शिव दर्पकदाहक दैत्यविघातक भूतपते
दशमुखनाशकशायकदायक कान्तभयानक भक्तमते ।
त्रिभुवनकारकधारकमारक सृष्टिसारक धीरमते
हरिगुणगायक ताण्डवनायक मोक्षविधायक योगरते ॥

(४)

दीर्घाची दीप्रदन्ता दनुजदलदला देवतादु खदात्री
दिव्यास्त्रैर्दिव्यकान्तिर्दरदवदमना दीप्तदेहा दुकूलै ।
दृप्ताना दर्पदान्यै दशदिशि दशक दृप्तदोषा दधाना
देवी दुर्गा दुरन्त दलयतु दुरितं दुर्गतिद्रावदचा ॥

(५)

यस्या शिल्पमनल्पक त्रिभुवन काव्यञ्च वेदत्रय
यन्नाथस्त्रिपुरान्तकस्त्रिपथगा यस्या सपत्नी मता ।
या कालत्रयमीक्षितु सुविपुल धत्ते च नेत्रत्रय
सा त्रैगुण्ययुता करोतु कमल देवी विशूलायुधा ॥

(६)

(६)

सजलजलदकालं प्रेमवापीमरालम्

अभिनववनमालं धेमवल्लीप्रवालम् ।

मुक्तामनिमनान्तं दानयानां यारालं

निखिन्नमनुजपालं नौमि तं नन्दयालम् ॥

(७)

पुलिनवनविहारिन् वल्लवीचिन्तहारिन्

दनुजदलनकारिन् योगिद्वत्पद्मचारिन् ।

भवजलनिधितारिन् पीतकौशेयधारिन्

शमनदरविदारिन् पाहि मा विघ्नभारिन् ॥

(८)

प्रण्डितादमरण्येऽपि मूर्खान् नान्ति कुत्रचित् ।

इति मूर्खे परा प्रीतिर्यस्यास्तां त्रियमाश्रये ॥

(९)

हरिप्रिया भजे मत्तो दीनश्च न हलिप्रियाम् ।

न मुक्तापि नर पृथ्वा मत्तो भुङ्क्तेव चापराम् ॥

(१०)

यो लंकेशगुरु कुमारजनतो योऽसौ गवीशध्वजो

यो गगां धरति स्वयं हिमकरोद्दीप्ताङ्गकान्तिः सदा ।

यो नित्यं खलु भूविशेषसदनो यामाङ्गसङ्गस्तथा

भक्तयोमाधवमादिहैनमनिश तं श्रेयसे सत्यये ॥

भगवद्वरदायितस्य

श्रीपूर्णचन्द्रस्य ।

अवतरणिका

प्रथमावृत्ति ।

इह खलु भारतभूमी प्राचीनकालादारभ्य संस्कृतभाषारविन्मधुमत्तमधुपा बहव पण्डिता प्रादुरासन् । तेषु कालिदास भारवि भवभूति भाष श्यौडय बाणभट्ट प्रभतीनां प्रथितप्रचुरयशसां कवीनां मानससरोवरसमुद्भूतानि विविधरसभावमयमकरन्दपरागपूर्णाणि कविताकनककमलानि सुविकाशतासाय प्रयित्वा सर्वेषां सचेतसां यथा चित्तमाकषन्ति, तथा निखिलसंसारनिगूढतत्त्वविज्ञे तद्वन्धे च कविकुलतिलका प्रसङ्गपरवश्यतया तत् कालोचितवस्तव्यवणनमुखिन यानि पद्यानि रचयामासुस्तानुद्भूतकवितेति नाम्ना सहृदय हृदयाधिष्ठानपरम्परया महाधरत्नवन्द्यापि लोके सादर विराजन्ते । इयञ्च कविता भारतस्य कवित्प्रदेशे सुवचनमिति कवित्प्रदेशे सुभाषितमिति कचिच्च सूक्तमित्याख्यायते । का खलु तावदुद्भूतकविता ? कया रीत्या वा तस्या अन्वयता नामधेयस्येति निरूपयितुमीदृमानैरक्षाभिरिह सतदैव दृश्यते । तत्र केचिदाह यन्विशेषसन्निधिरहितता सामयिकनिमित्तवशाद्व्याजगरचिता चित्तचमत्कारिणी संस्कृतकवित्वोद्भूतकवितेति, “उद्भूत”शब्दस्य महाप्रयासवाचकत्वात् प्रकटार्थवाचकत्वाच्च । तदुक्तमभिधानचिन्तामणौ

“महेश्वे गूढोदारोदातोदीपमहाशया ।

महामना महामा च ॥

उत्पलमानायाश्च—

“उद्भूत कच्छपे शूर्ये प्रकटे तु तिलिङ्गक ।”

अथे तेषु भवन्ति यत् कश्मीरदेशे उद्भूतनामा कश्चित् कविराविरासीत् । स च उद्भूतभट्ट, भट्टोद्भूतः, उद्भूताचार्ययेति तिसृभिराख्याभिरभिहितो भूम् । कङ्कणकवि विरचितराजतरङ्गिणीनामकश्मीरदेशजदण्डपतिगणपुराहृतपाठाष्टकमवगम्यते यत् कश्मीर देशे कदाचित् जयापीठो नाम कश्चिन्नरपति एकोनासीत्युत्तरसप्तशतौमित (८०८) ख्रीष्टाब्दान्नादारभ्य मयोद्देशिकादशतमस्यक (८११) ख्रीष्टाब्द यावत् चतुर्दशशत (१४) वत्सरान् कश्मीरराजासनमन्यकार । स चास्मन् कवित्वशक्तिमत्तया बहन्

मुकविपश्चितान् सवङ्गमानमानास्य मस्य सन्ति समतिष्ठिपत् । तेषु च भरीष्ट-
 त्नामीदरमुत्त, मनोरथ शङ्कदत्त, चटक, सन्निमान्, वामन, चौरदेतेऽष्टौ महाकवय-
 प्रधानपद्मोमध्यरुचम् । तमाधुष्टकविरिव प्रधानमासीत् । स च सरसिताभिदया
 वचनधुरकवितामिजयापीडमद्वाराजं सुपरितोष्य तत्तुकागान् प्रतिदिन लघु दीप्ता
 रानलभत । एतेनैव महाकवेरुष्टम्य मङ्गला कवित्तगले कोटक चित्तचमत्कारित्वं
 तदनुमानघ सख्यं सुगममेव । भूपतेजयापीडस्य च निरतिमयकवित्तप्रियत्वा तस्य
 सभा वत्सुपस्थितसभाया युग्मे । इन्मेवाभिद्वेष्ट कद्रुषकव सूरमेतत्—

“समयहीन् तथा राजा सोऽग्निय निमित्तान् युधान् ।

विद्वद्भित्तमभव यथाव्यवृत्तमस्य ॥”

राजतरङ्गिणी ४:४८३

जयापीडस्य राज कवेरुष्टम्य चेतिष्ठत मप्रमाणीकृतु राजतरङ्गिण्या कश्चिदंश
 छद्मियते । यथा—

“वचो मुखोऽपमित्रव कक्षेचित् वने स्फुटम् ।

सम्मानं दत्तवत्ते सर्वान् विद्याभियोगिन ॥

देवान्तरात्मानमस्य व्याचष्टाव चमाति ।

प्रावृत्तयत विच्छिन्नं महाभाष्य मन्दोत्तरी ॥

चौराभिधाञ्छ्विद्योपाध्यायात् सधृतस्तुत ।

कुधे सद्यो वृत्ति स जयापीडपश्चित ॥

भूपतेरात्मना स्पृहा अवमी न स कस्यचित् ।

आत्मनस्तु कुधे स्पृहा पश्यचौबद्धमन्वत ॥

तावत् पश्चित्तमयेऽभूत् राजमन्त्रापि प्रथा ।

तैस्तोषेन तु ज्ञानि ज्ञानान्तरवदाययी ॥

मृपतौ विद्वदायते राजसाम्प्रत्यकाङ्क्षिभि ।

मृष्टा बभ्रुविदुषा व्याता संवागतेनप ॥

अध्यक्षी भक्तशालाया युक्तमन्त्र मन्त्रिण ।

विद्वत्तया यद्विद्यास्तौन सौक्त्य बहित ॥

विद्वान् दीनारसद्वेण प्रव्यह कृतवेतन ।
 भद्रोऽमृदुःशटस्य भूमिभक्तु समापति ॥
 स दामोदरगुहास्य कुङ्कुमीमतकारिणम् ।
 कविं कविं बलिरिव धुव्यं धीमधिव व्यधात् ॥
 मनोरथ शब्ददत्तचटक सन्निगाक्षया ।
 बभूव कवयस्तस्य वामनाद्याय मन्त्रिण ॥”

राजतरङ्गिणी ४।४८७-४९०

“अवध्यावेदकास्तत्र यदिता दृष्टिवीभुजा ।
 आद्रान् करणे श्लोका अर्थ्यन्तेऽद्यापि हरिभिः” ॥

राजतरङ्गिणी ४।५५०

उद्भटभट्टो हि कुमारसम्भव काव्यालङ्कारसंयह-भानुलङ्कारविवरणानीति ख्यतय
 मरचयत् । प्रहरीरन्दुराजी नाम कथित् काव्यालङ्कारसंयहस्य सप्तशतिकाधीं टीका
 प्रणीय तथैवोद्भटभट्टस्य तत्तद्व्यवयवप्रणयनवाचां निरन्त्रित् । कुलार् साहेब महोदयेन च
 कश्मीरदेशे काव्यालङ्कारसंयहमेकमासाय कश्मीररिपोटनामकपत्रस्य ६५ सप्तशतके
 एवमुक्तम् “उद्भटभट्टः किल जयापीठस्य राज्ञः सकाशान् प्रतिदिनं लघुसप्तकां
 दीनारान् लभते ध । स च कविन कश्चिद् दृष्टव्यं प्रदिनाय । तस्य स्वप्रचीते
 काव्यालङ्कारसंयहनामकेऽलङ्कारस्ये यान्मुदाहरणानि सन्ति तानि अरचितकुमारसम्भवा
 दीनारद्वारे”ति ।

पिटार् पिटार्सन् साहेबोऽपि वक्ष्यमाणपद्यकगुण्यमुद्भटकविकृतमिति प्रतिपाद्या
 मास । तद् यथा—

(१)

“शुभ्रं स्तेन समुद्रटेन सरसं सौर्यं मनो जायते
 सुताऽन्यस्य समुद्रटे सत्तु मनः शीतु पुनवान्ति ।
 अशान् शानवतीऽपि येन वशगान् कर्तु समर्थं सुखी
 कार्यस्तस्य समुद्रस्य मनुजैरावयक्त संयह ५”

(१०)

(२)

“अयं बन्धु मया विति शयना मनुष्यतयाम् ।

पुंसं सुतरचितानां बन्धुधेव तुल्यवत् ॥”

(३)

‘किं कीमुनी शक्तित्वा सत्तत्वा विद्युः

संयोग्य चावतर्कस्य पुन शयनात् ।

जातस्य धीरहरदृष्टिस्तन्मूर्ते

सद्गीतनीषधिरियं विदित्वा विवादा ॥”

(४)

‘किमिह बभूवुर्लोकमुद्दिग्या मयापि

वयमिह पुत्रपत्न्यां सम्बदा सीतनीयम् ।

अभिनवमदक्षिणाक्षरसं सुन्दरीणां

सगभरपरिखिन्नं दीवर्तं वा वर्तं वा ॥”

यथाहं बाल्ये वयमि वतमान उत्तरपादाभ्यां राजकीय इरागौविद्यालयमविष्टोऽप्य
वसरत्नेनैव परमपूज्यपादस्य मन्त्रिगुरो स्वगतकाशीकुमारकाव्यसमूहोऽयस्य अतु
आर्त्तनाथिन्य काव्यव्याकरणाध्यधीयान ज्ञानमनर्थं तन्मा मायसो मुहमुत्ताड बद्धोद्विष्ट
कविता अमयवत्, ताव ह्यावहमभिज्ञम् । अदीर्घविद्यालयमवैद्यनाम्नाय सीभाव्यवगाद
खिलजलमाननीयस्य महात्मन्य स्वगतस्य इतरचन्द्रविद्यालयस्य मूर्ध्वमुखीदाध्यायस्य
अ खेदात्पदीभूषं तयो सकाशात् प्रायेण पयश्चतुर्थ्यकश्लोकान् समनुदीवम् । तदनु
स्मरत महात्मानं वाचादुर-यतीन्द्रभोदनशकुलस्य मादयाहावसरे नागान्निगृहीतानगतानां
परमपूज्यपात्रानां ब्राह्मणपण्डितानां कृपया अङ्गश्लोकानां मौलिकं सहस्राणि मया
समाहृतानि । एवंहीनैव भारतेषु नागाल्यानिभ्यो बहुतरप्राचीनपुस्तकेभ्यश्च श्लोकसंदर्भेण
साम्प्रत मन्त्रिके वाविशतिसहस्राधिकलक्षसंख्यायां अङ्गश्लोकाः सन्ति ।

एषु अङ्गश्लोकेषु रसभावभूषिता वडयो मधुरश्लोका वद्वभावात्मकपद्यानुवादै सह
हितवाणि एकुकुशलमिश्रित प्रभृतिषु संवाचपदैषु प्रकाशिता सीधवातिमयं सर्वेषां
सचेतसां हृदयाभ्यन्दयन् ।

सुदीर्घा वैदशिकाश्च बहुवो गुणगाहिणः पण्डिता मनुष्यनिष्ठतानुष्टुप्श्लोका-
नाकण्ड परमानन्दमलसतः । भिजिस् टनि थिब पिटारस्सन् प्रभृतयः कतिमये सक्तुत
भाषानुरागिणः साधिव महोदया संस्कृतोद्भटश्लोकान् समानाख्य संस्कृतभाषाया माधुर्यम्
उद्भटश्लोकप्रयितुषां कवीनाञ्च नैपुण्यं नितरां प्राशंसिषु ।

अभिन्नु गृन्थे श्लोकनिधयस्य पाठच्छन्दोव्याकरणमृद्धिनिमित्तं मया बहुलं प्रयास
कृतः । परन्तु केषाञ्चित् श्लोकानां तात्पर्ये किञ्चिदल्पमिति । तन्मध्यसमन्वयान्
पाठकहृदं हृषया काव्य इत्यभ्यसये । अन्यच्च इदमात्रं अपि दिवा श्लोका अत्र निष्ठेयुः
ये च मृन्दान्तरविशेषेऽपि सन्निविष्टा सन्ति । तज्जनितो ममापराधः सदर्थे सद्गद्य
पाठकैः चकल्य इत्यपि प्रायये । बहुजनमुखतः आकण्ड्य संश्लेषीतेऽभिन्नु श्लोकसमूहे
यदि कुतश्चित् काश्चिद् भ्रमः प्रमादो वा भ्यात् तत्र विधितम् । तदथ पाठकहृदं
सन्निधय निवेदयामि यदि तत्तद्गुण्यं हृषया मां विशासयेत्, तदा मे परमोपकारी
भवेत्, तदर्थं चाह तेषां चरणतले कृतञ्च स्थास्यामि । कर्णव्यसैतन्नाहृदि । तदाचोक्तं

“गच्छतः पतने भूमौ प्रमाणाग्रहि विधाय ।

इमं लिङ्गनास्तवोभोलयन्ति तु सम्मता ॥”

बहुभाषाविन् पण्डितप्रवरौ मनीयपरममुष्ठत् स्वगतौ हरिनाथ दे एम् ए महोदयः
मनुखाह उद्भटकवितां शुभ्रमाधो विश्वविद्यालयस्य सहाकारि रजिष्टार-पदाभिषिक्त
शैलुक्त गिरिशचन्द्र मुखोपाध्याय एम् ए महातुभवमनुष्ठवान् । अहमपि तदर्थं
“इन्दिरिध्यान् खाद्वेरो नामकपुस्तकालयः स्त्वा तातुभातुद्भटकवितामप्रापयम् । तौ च
तामाकण्ड्य परां प्रीतिमलमेताम् । अ च हरिनाथसदानीमेवमुक्तो मया यत् बहुभाषाभिज्ञ
पण्डितो भवान् यदि मां यच्च कुतश्चित् भाषायां य कनपि रसभावमयं श्लोकं श्रुत्वा,
तदा ततोऽप्यधिकप्रकषयतया चित्तचमत्कारिणं संस्कृतश्लोकं भवन्तमहं शान्तिं
शक्तोमीति मन्ये । अथैतदाकण्ड्य सोऽपि एषान्तिं गौक प्रोक्त-जाग्रद्वान् इ राज्ञी चारभ्य
पारसीकाद्यनेकभाषाणां विविधविषयभेदभिन्नान् भाषान् नामप्रवीणः, अहं च तन्नाम
मयमधुरोद्भटश्लोकान् आशयित्वा तं नितरामप्रोदयम् । तदानीं तस्य हृदयं विनिन
तेनोक्तम् अथनेनैवप्राप्तपण्डिता यथा सकीर्णं मधुरभारमप्रियेयुः श्लोकोद्भट
श्लोकान् रचयामासुजया गीत्या श्लोकान् रचयितुं संस्कृतभाषा”

कविनः शशकः । इत्यथ देवी भाषा सगुणानुसारा सती यथा रसभावादिकं पुञ्जाति
काव्यव्या मानवी भाषा न तथैति ।

यत्ना जयपुरप्रशंसनम् तत् परमपूजनीयस्य पण्डितप्रवरस्य महामहोपाध्याय
श्रीयुक्त हरप्रसाद आशि एम ए सि आर इ महोपाध्याय कनिष्ठसहोदरेण प्रमतस्त्वित्
पण्डितेन स्वगतं निधनम् भद्राचार्यं वि ण महानुभवेन सह मम सप्रेमपरिचय
सञ्जातः । स च मां जयपुरमहाराजस्य पुनर्काशार नीत्वा बह्मसुहृदकवितानां
प्राचेनपुस्तकाभ्युदयम् । ममाक्षितुहृदसागरे पात्रान् मोगल नवाव प्रभृतीनां वचन
धनाद्यां च श्लोकां सुनि, तान् सर्वान् स एव मं प्राप्ताम् । भाग्यतः स महामा यद्यत्रोविष्यन्
तत् न मे महोपकारोऽभविष्यत् । मनेः समैव दुरद्वष्टतया स इदानीं निव मृतः ।

अथैकदा भामनीयो धर्माधिकारणिकचरः प्रातः स्नानं कृत्वा संस्कृतभाषाविशारदं
संस्कृतश्लोकाविद्यां परानुरक्तिमान् स्यात् श्रीयुक्त गुरुदास वन्द्योपाध्यायः कटि
एम् ए डि एम् पि एच् डि महोदयो मतो बह्मसुहृदकविता निश्चयं तासां प्रशस्ति
प्रसङ्गेन सामवन्तः— एकैका उहृदकविता एकैकमनवरत्नम् । इदं प्राच्या कविता
स्वयमेव सञ्जीति रक्षाकरोऽसौति । अथ तस्यैव महामनः कतिपयैस्तत्कालविषयकै
श्लोक प्रयोजनमासीदिति तद्विषया वदन्नुवाचमनायाः कतिपये श्लोका मया तत्कालिक
प्रेषिताः । स चैतान् इ राज्ञोभाषयान् स माननीयं सुपण्डितं लायनाभिधं राजपुरुष
यावद्विला परमप्रौढम् । ततः स सामवीचत्— भद्रः । एतावन्वाशि भारत
रत्नानि साधारणसमस्तमुपस्थाप्य विधीयतां परोपकृतिं श्रेष्ठम् । आवेद्यन्तां राजपुरुषा
भवतोऽभिमतम् । अहमपि साहाय्यं ते करिष्यामि । लायन् साहिबापि भवन्प्रज्ञानं
उहृदश्लोकानां कण्ठं दत्तं तुष्टिमुपासमम् ।

कनिकाताराजकीयसम्बतविद्यामन्दिराध्यक्षो मदीयपरमहितैषो महामा पण्डित
प्रवरो महामहोपाध्यायौ उक्ता श्रीयुक्त सतीशचन्द्र विद्याभूषण एम् ए, पि एच् डि,
एम् ए एम् डि महोपाध्याय महोपाध्यायौ श्लोकां दत्तां प्रीतिमुपासतस्तेषां श्लोकानां
सुखाय च मां प्रीत्याहितवान् ।

हितवादि एतिकायां ममोहश्लोकानां सुखकानि अहमैकदा भगवत् कण्ठ
प्रदेशमगमम् । तद्वत्तु प्रथमं च व्यवहारजीवस्य श्रीयुक्त कानकीभाष वमु एम् ए

नि एत् महाशयस्य साक्षात्कीन परमविद्यातुराणि स्वायतेन मयूरभस्माधिपतिना महा
राज साक्षात् श्रीश्रीरामचन्द्र मद्य देव महाशयेन सह सङ्गो मे सङ्गत । असी महाका
मत् सङ्गश्रीकान् द्यपुति विनाय तमहं कतिपयान् श्लोकान् अभयम् । स च नितरां
श्रीतो मुदासङ्गं मे प्रव्यस्योत् । परं मनाधन्यतया सोऽविरादेव पञ्चलमुपागत ।

कलिकाता पाण्डुरियापाटा बालयो महाराज स्वगती महानुभावी यतीन्द्रमोहन
ठाकर, संस्कृतभाषायां सुपण्डित छद्मकवितायां परमानुरक्तयासीत् । हितवादि पति
कायाम् एङ्केशनगेजेटे च यातुछद्मश्रीकान् प्राजाग्यं स सवङ्गमानं तानपठत् परां
श्रीतिशायमत । अयं मन्मुखः छद्मकविता श्रुतकामलदीप सभापण्डित मैद्यधिक
चूडामणिं मनीषपरमहितैविषं सुहृदं परमपूज्यपादं श्रुतुक्त पार्श्वतोचरथ तत्कतीय महो
दयमनुब्रूवन् । ततोऽहं एमारोन्ध वाचोयारं गत्वा तमुछद्मश्रीकान् श्रावितवान् ।
तत्र प्रथमं स प्रतिस्त्राङ्गमेव मन्मुखः छद्मकविता श्रयोति अ । अतिविरला, हि
तनुसदृश सुरविक सुपण्डितय श्रुता । अहो मे दुर्दैव यत् सोऽधुना दिव
गत इति ।

छद्मकविताक्रीडितो मनस्विकथं पण्डितप्रवरौ महात्मा राम श्रुतुक्त राजेन्द्र
चन्द्र शास्त्रि वाछादुर एम् ए पि चार् एस महीन्य रूपयाऽतीतपञ्चविंशतिरव्यक्तवस्तरेपु
वदति नवीनानुछद्मपद्यानि स्रष्टुं महं सुखं च मम महीपकारमकार्षाम् ।
छद्मकवितासु तस्य सङ्ग परमनुरागो वर्तते । तत एव यच्च कुतचिदुछद्मकविताये
याचमानोऽप्यसौ कदापि परासुखी नाभूत् । पण्डितागुण्येन मदीयपरमहितैविषा
छद्मकवितातुराणिना कलिकाता संस्कृत विद्यामन्त्रिण्य अय्यचचरेण महामहीपाध्याय
श्रुतुक्त काव्यप्रसन्न भद्राचार्य विचारय एम्-ए महीदयेन तया मववीपपुण्ड्रमुनिवास्तनेन
द्वेषाद्वाहारसनाथश्रीकरचनासिद्धलेन मदीयपरमभक्तिभात्रजेन महामहीपाध्याय श्रुतुक्ता
जितनाथ न्यायरय महानुभवं च भर्तृदण्डसागरस्य पाण्डुलिपि रूपया
परिहृता ।

हितवादि सन्धात्की स्वगतकान्तीप्रसन्नकाण्यविचार श्रुतुक्तोदयविद्याविमोदी,
वङ्गवाशि स्वाधिकारी सज्जत योगेन्द्रनाथ बसु, बङ्गवाशि-सन्धात्क ३ -
लाल सरकार, 'एङ्केशन गेजेट' स्वाधिकारी श्रीसुकुन्ददेव ।

वाङ्मय एम् ए, वि-एल् वसुमती सम्पादकवर श्रीजलधर सन,—एत उद्भूत
कवितानुरागिण सुपद्यिता सङ्गत्या मरीत्या परममौलिभर सानुकम्प्य भवसुखान्
एतेषु वरुणपथ्यन्त मङ्गला बहुला उद्भूतकविता मुद्रितवन्त ।

एते मङ्गलसङ्गोपाध्यायान्यो मङ्गलानुभवा पद्यिता उद्भूतसङ्गसङ्गले साङ्गिक
कुर्वन्तो मां नितरां प्रोत्साहितवन्त —

(१) काशीधामनिवासिन—स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय राखान्तास न्यायरत्न स्वगत
मङ्गलसङ्गोपाध्याय कैलासचन्द्र गिरीमणि, मङ्गलसङ्गोपाध्याय शिवकुमार शास्त्री मङ्गलसङ्गो
पाध्याय सुत्रद्वय शास्त्री, स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय गङ्गाधर शास्त्री स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय
दामान्तर शास्त्री स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय गोविन्द शास्त्री, स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय राम
मिथ शास्त्री स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय सुधाकर द्विवेदी, मङ्गलसङ्गोपाध्याय विश्वेश्वरी
प्रसाद स्वगत मुनिन्द्रनाथ तक्षतीय श्रीवामाचरण व्यासवैशेषिकाचार्य, कविराज
श्रीपुल्ल सभाचरण कविरत्न, स्वगत हरकुमार शास्त्री श्रीश्रीशङ्कर तकरत्न, श्रीप्रियन्दाय
तक्षरत्न, श्रीचिन्ताचरण विद्यानिधि श्रीनारायणचन्द्र विद्यारत्न व्याकरणोपाध्याय
शहरिहर शास्त्री श्रीविजयकृष्ण काव्यतीय वेदान्तवागीश श्रीनारायण काव्यतीय
सांख्योपाध्याय श्रीग्यामाकान्त काव्यतीय स्वगत हरनाथ विद्यारत्न ।

(२) मिथिलानिवासिन —स्वगत विश्वनाथ श्रीभा स्वगत दीननाथ मिथ ।

(३) उत्कलनिवासिन —मङ्गलसङ्गोपाध्याय श्रीसुभाषि मिथ स्वगत राय
राधानाथ राय वाङ्मय, जानकीनाथ वसु एम् ए वि एम् ।

(४) बङ्गदेशनिवासिन —(क) स्वात मङ्गलसङ्गोपाध्याय महेशचन्द्र न्यायरत्न
स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय चन्द्रकान्त तर्काशङ्कर स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय ज्ञाननाथ
न्यायपद्मान्न स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय दीनचन्द्र न्यायरत्न स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय
रामनाथ सिन्हासपद्मान्न स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय श्रीरामश्रीराममणि स्वगत मङ्गल
सङ्गोपाध्याय यदुनाथ सार्वभौम स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय राजकृष्ण तक्षपद्मान्न
स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय हारकानाथ सेन स्वगत मङ्गलसङ्गोपाध्याय विजयदत्त सेन ।

(ख) मङ्गलसङ्गोपाध्याय श्रीहरप्रसाद साध्वि एम् ए सि चार इ मङ्गलसङ्गोपाध्याय
—, मङ्गलसङ्गोपाध्याय श्रीशिवचन्द्र सार्वभौम मङ्गलसङ्गोपाध्याय

(१५)

तकरव, महामहोपाध्याय ओप्रमथनाथ तकभूषण महामहोपाध्याय
तर्कद्वयनतीर्थ ।

सर्गत गिरिशचन्द्र विद्यारव, स्वगत नवीनचन्द्र विद्यारव, स्वगत हरियन्द्र
स्वगत गुरुनाथ काव्यतोष स्वगत कृष्णकुमार विद्यारव स्वगत तारकचन्द्र
स्वगत भगवतीचरण धतिताथ स्वगत सूर्यकुमार भट्टाचार्य, स्वगत
सेन कविराज, स्वगत रामचन्द्र विद्याविमोद कविराज, स्वगत नीलकान्त
स्वगत गुरुचरण विद्याभूषण स्वगत कालीकुमार तकतीर्थ स्वगत
करव ।

ओपावतीचरण तकतीर्थ श्रीभुवनेश्वर विद्यालङ्कार, ओकालीपद काव्य
रचण्ड तकपञ्चानन, ओहरियन्द्र कविरव ओदुमाचरण सांख्यवेदान्त
जेन्द्रनाथ विद्याभूषण श्रीधामिनीनाथ तर्कवागीश ओर्द्वेशचन्द्र विद्या
रिचरण काव्य-व्याकरणतीर्थ श्रीधीरानन्द काव्यनिधि श्रीशेखर
ओमोविन्दचन्द्र विद्याभूषण ओरसिकमोहन विद्याभूषण कविराज
एष राय कविरव एम् ए एम् वि, श्रीनिवारणचन्द्र भट्टाचार्य ।

राय श्रीयतीन्द्रनाथ चौधुरि ओकछ एम् ए वि एल् राय श्रीविमोद-
वि ण, स्वगत अमृतसाज सुखोपाध्याय एम् ए वि एल् स्वगत आद्यतोष
एम् ए वि एल् श्रीद्वारकानाथ चक्रवर्ति एम् ए वि फल् श्रीगिरिशचन्द्र
एम् ए, स्वगत कालीप्रसन्न घोष विद्यासागर, श्रीयुक्त आनन्दचन्द्र राय

शिरोमणिसभा सुपथितसदीयपुत्र कविकाता संस्कृतविद्याऽदी पद्यमान्याकरणाभ्या
पको मदीयकनिष्ठसङ्गीदरप्रतिभं श्रेयुक्त मन्मथनाथ बिद्यारजो मङ्गोदयं द्वावका
जेष्ठान्मगतमिषपुर वास्तव्य पण्डितकलुतिमन्त्र परमपूज्यं श्री महात्मा श्रेयुक्त ग्यामाचरण
कविरत्न महापुत्रवध यन्त्रालय सुदन्तनकार्ये नि भाधतया परमप्रतिभमन्त्र न्न मम
यद्यत्मानुक्तमकुष्यन् । अतो मया प्रागुक्तानां सर्वेषां महात्मनामभिः क यावज्जीवं
कृतज्ञेन भवितव्यमिति ।

मानाशास्त्रसामरपारमस्य प्रातः अरणीयस्य परमपूज्यपान्थस्य सङ्कटदयस्य श्रेयुक्तस्य चार्
चापतोष सुखापाध्याय किंति सरस्वती शास्त्रवाचस्पति समुद्भागमपकवति विद्यापय
मङ्गोदयस्य संस्कृतभाषायां निरतिशयागुरुकिमनया भारतभूमिपुत्रभाषाऽऽटकवितारकाणां
समुद्धारार्थं सातिशयवचनया च तथैव महापुरुषस्य परमपवित्रे श्रीकरकमलं
उद्भटसामराख्योऽयं गुण्य समन्तिविनये समभ्यते

भद्रकाली ।

२४ गानध, जम्माटमी १२१४

वहाब्दा । ८ भागट इहम्यतिवार.

१८१० खट्टीयाब्दा ।

तदीयश्रीचरणान्वितेन कृतज्ञेन

उद्भटसामरोपाधिकन

श्रीपूर्णचन्द्रेण ।

द्वितीयावृत्ति ।

द्वितीयावृत्तावन्निमुद्भटसामरे कोरेस् द्वेयान् उद्भटसन् काहेवादि विरचिता कवि
पदा कौतूहलोद्दीपिका अभिनवा कविता सन्निवृत्तिता प्रथमावृत्ती म्बलनशा केचिद्
दीर्घाश्च यथायक्ति संशोधिता । शिवपुर बानव्यो वाराणसीस्थ सारान्मठ वनाभाष्यापक
शास्त्रामाचरण कविरत्न काशीधामनिवासा नैयायिकप्रवर कविकुलतिमन्त्र श्रीहरिहर
जास्त्री कविकाता संस्कृतकलिजाध्यापको व्याकरणपेक्षरौ श्रीमन्मदनाथ बिद्यारजो
महाशयश्च उद्भटसामरे द्वितीयावृत्तां सविशेषं साहाय्यं विन्द । अतश्चिरकृतज्ञता
पाशेनावडोऽयं दैमहात्मभिराजीवितम् ।

भद्रकाली ।

उत्तरपाङ्गा पोष्ट अफिस जिन्दा हुगन्दा ।

२८ अगुहायण धनिकाट १२२१ वहाब्दा ।

१४ डिसेम्बर १८१८ खट्टीयाब्दा ।

उद्भटसामरोपाधिक

श्रीपूर्णचन्द्र ।

उद्घट-सागरः ।

प्रथम-प्रवाहः ।

विषय सूची ।

विषय	पत्राङ्क
अन्यार्थ	१
देवता तरङ्ग	२
परमार्थ	२
मार्गा	२
अर्थगतो	—
विष्णु	३
अर्थो	—
अर्थो-नीति	—
रामचन्द्र	४
नीति	४
छाप	५
अर्थनीति	५
राजनीति	५
मित्र	५
मित्रनीति	५
पार्वती	५

शिरोमणिलया सुपरिचिततदीयपुत्र' कलिकाता संस्कृतविद्यावदे वरमानप्याकरणाया
पत्नी मदीयकनिष्ठसहोदरप्रतिम श्रीगुरु मन्त्रधनाय विद्यारत्नो मङ्गोदय द्वावडा
जिलातगतत्रिपुर बालव्य परिचितकलितिक' परमपूजनीयो महात्मा श्रीगुरु ग्यामाचरण
कविरत्न महाभुवय यत्यस्यास सद्गुणनकार्ये नि स्वाध्याया परमप्रीतिमयया च भम
यदीष्टमानुज्ज्वलमकुम्भन् । अतो मया प्रागुक्तानां सर्वेषां महात्मनामन्तिके शक्तिश्रीं
कृत्येन भवितव्यमिति ।

नानामास्रसागरपारमस्य प्रातः आरण्यास्य परमपूज्यपादस्य सद्गुणस्य श्रीगुरुस्य सार
आद्यतोष मुखोपाध्याय कटि सरस्वतो ब्राम्मवाचस्पति सन्तुहागमचक्रवर्ति विद्याधर-
मङ्गोदयस्य सफुलभावायां विरचितमयानुरक्तिमयया भारतभूमिमुपमायोद्भूतकवितारवानी
समुत्तरणाय सतिमयववयया च तस्मैव महापुरुषस्य परमपरिवे श्रीकरवमले
उद्भूतसागरोपाध्याय गुरु सभक्तिविनये समर्प्यत

भद्रकाली ।

१४ आश्विन अश्विनी १९२४

वङ्गाद्या । ८ आश्विन उद्भवतिवार

१९१० खट्टीयाद्या ।

तदीयश्रीचरणान्वितेन कृत्येन

उद्भूतसागरोपाधिकेन

श्रीपूर्णचन्द्रेण ।

द्वितीयावृत्ति ।

द्वितीयावृत्तिपत्रिमुद्भूतसागरे श्रीरत्न द्विपान् उद्भूतसन् सद्गुणानि विरचिता कति
पया कौतुहलोद्दीपिका अभिनवा कविता सन्निवेदिता प्रयनादधी स्खलनजा कचिद्
दीपाय प्रयासक्ति मशोधिता । त्रिपुर बालव्यो बाराणसीस्य सारदामठ वेङ्गनाध्यापक
श्रीग्यामाचरण कविरत्न काशीधाननिवासी नैयायिकप्रवर कविकुलतिलक श्रीहरिहर
याज्ञी कलिकाता संस्कृतकलत्राध्यापको वैद्याकरचक्रवर्ती श्रीमन्त्रधनाय विद्यारत्नो
महाशयस्य उद्भूतसागरे द्वितीयावृत्ती सविशेष साहाय्यकं विदधु । अतधिरक्तप्रज्ञता
पार्श्वनामद्वोऽहं वैमहात्म्यमिराजीवितम् ।

भद्रकाली ।

उत्तरपादा पोष्ट अफिस जिला मगडो ।

१८ अगस्त्यप, रविवार १९२६ वङ्गाद्या ।

१४ डिसेम्बर, १९१९ खट्टीयाद्या ।

उद्भूतसागरोपाधिक

श्रीपूर्णचन्द्र ।

उद्घट-सागरः ।

प्रथम-प्रवाहः ।

विषय सूची ।

विषय	पत्राङ्क
अन्यारम्भ	१
देवता तरङ्ग	२
परब्रह्म	२
ब्रह्मा	२
सरस्वती	१
विष्णु	३
शशि	३
शशि-लोका	४
रामचन्द्र	४
सीता	४
कृष्ण	५
कृष्णलोका	६
राधिका	६
शिव	६
शिवलोका	६
पार्वती	६

विषय

पन्नाङ्क

५५१

मूर्त्ति समष्टि

इरगौरी मूर्ति

शिव राम मूर्ति

जीव तरङ्ग

राजा

मन्त्री

विशिष्टराज ।

आकबर

प्रतापदित्य

कल्याचन्द्र

जन्तुवर्ग ।

चण्ड

उष्ट्र

काक

काकलीकली

कीकिल

खपोत

गह्वर

चातक

धनु

भेक

भय

८

१०

८

१

१०

१०

११

११

११

१२

१२

१२

१३

१३

१३

१४

१४

१४

१४

१४

१४

विषय	पत्राङ्क
मध्यरङ्ग	१५
मयूर	१६
भुग	१६
वृषिक	१६
शफरी	१७
गुह	१७
सर्प ('चमत्')	१७
सिंह	१८
हंस	१८
उद्भित् तरङ्ग	१८
सामान्य उच्च	१८
चक्र	१८
चक्रत्य	१७
१५	२०
कल्पतरु	२०
कापीस	२१
केतकी	२१
चन्दन	२१
ताल	२१
दूरी	२२
द्राघा	२२
नारिकेल	२२
निम्ब	२३
पद्मम्	२३

विषय

विषय	पत्राङ्क
पञ्च	
पञ्चाश	२३
वेतस	२४
शालि	२५
सङ्घकार	२५
स्वभावोक्ति तरङ्ग	२६
पर्यंत (मलय)	२५
सागर	२३
सुवर्णम्	२३
निन्दा प्रशंसा तरङ्ग	२६
(क) निन्दा तरङ्ग	२७
अपवास निन्दा	२७
असुखीय निन्दा	१०
छदर निन्दा	१०
चरु निन्दा	१७
कुर्वन् निन्दा	२८
कुपुत्र निन्दा	२८
कुर्वेद्य निन्दा	२८
कुससर्ग निन्दा	२८
कपल निन्दा	१८
कपथ निन्दा	२८
खल निन्दा	२८
गृहविशेष निन्दा	२८
दापिद्रा निन्दा	१
	२८

वैषय	पत्राङ्क
दुष्कृत निन्दा	३१
धनि निन्दा	३१
निर्गुण निन्दा	३१
परमहवास निन्दा	३२
भिद्युक्त निन्दा	३२
मद्यपान निन्दा	३२
३) प्रशंसा तरङ्ग	३३
छन्द कविता प्रशंसा	३३
कवि प्रशंसा	३३
काव्य प्रशंसा	३३
गुण-प्रशंसा	३४
गुरुविशेष प्रशंसा	३४
चरित्र प्रशंसा	३४
दान प्रशंसा	३४
धनि प्रशंसा	३५
नारी प्रशंसा	३५
पण्डित प्रशंसा	३६
परोपकार प्रशंसा	३६
पुत्र प्रशंसा	३६
प्रवास-प्रशंसा	३७
मन्त्र प्रशंसा	३७
मित्र प्रशंसा	३७
विद्या प्रशंसा	३७
वीर प्रशंसा	३८
सन्तोष-प्रशंसा	३८

विषय

सहाय प्रशंसा	--	पत्राङ्क
सुजन प्रशंसा	--	१८
सुपुत्र प्रशंसा	--	१८
सुसंसर्ग प्रशंसा		१८
रस तरङ्ग		१८
(क) करुण रस		१८
(ख) शान्त रस		३८
सपदम्		४०
कामफलम्		४०
कालचरितम्		४
दशवलयम्		४
विवेक		४०
विषय भोग दूषणम्		४१
वैराग्यम्		४१
(ग) हास्य रस		४१
विविध-तरङ्ग		४२
आय व्यथी		४२
कस्तूरी		४१
तुलादण्ड		४३
दारिद्र्य विभीषणीपाश		४३
विद्याधनीपाश्वैनम्		४३
शङ्का-यथी		४३
सुजन-दुर्जन पार्यंकम्		४४
परिशिष्टम् (टिप्पणी)		४४
		४५

(७)

उद्घट-सागर. ।

प्रथम-प्रवाह. ।

श्लोक-सूची ।

(अ)

श्लोकाव्याश	श्लोकाङ्क
अखिलेषु विद्वद्भ्यु जल	५८
अग्रावजलस्यारौ विकारौ	५७
अध'करोति यद् रत्नं मूर्ध्नि	८६
अधमा धनमिच्छन्ति धनमाग्री च	१५६
अधी गत्वा सद्यः सुद्रा च याप्यते	११०
अपूर्वं सव भाष्यार भात	७
अपूर्वा दृश्यते व्याप्ते खलानम	१००
अयि तुरङ्ग कुरङ्गमिग्री	४१
अयि व्यक्तासि कक्षुरि पासर	१५१
अवगाह्य वाग्देवि रम्य	९
अस्ति चेत् पानस भोजं	७८
अष्ट पिबो भवान् काक	४३
अष्टो भोष्टा वराकस्य काकस्य यदसौ	४३

(आ)

आय न्ययध मध्यव्या व्ययमेव	१५०
---------------------------	-----

(इ)

उच्चैस्तरीऽपि विटपी	७३
उदारस्य वर्षं वित्तं गूरस्य	१४४
उदात्तजनवदारे पञ्चरेऽसुविद्वद्भ्यः	१४८
उद्यन्तु ज्ञतमादित्वा उद्यन्तु	१२५
उपभीक्षु न जानाति	८८

(ए)

एक एव खगो मानौ चिर	४८
एकचक्रौ रथो यन्ता विक्रधी	१२२